

УДК: 1.091

ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ: УСТАТ ЖАНА ШАКИРТ МАСЕЛЕСИ
ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ НАСТАВНИКА И УЧЕНИКА
THE HIGHER EDUCATION: PROBLEMS OF THE MENTOR AND PUPIL

*Атамурзаева Б.М. – ф.и.к., доцент,
Жалал-Абад мамлекеттик университети, ТИПИ*

Аннотациялар: Макалада Кыргыз Республикасындагы жогорку билим берүүнүн контекстинде устат жана анын шакирттери маселеси талдоого алынды

В данной статье проанализирована проблема наставника и ученика в контексте высшего образования Кыргызской Республики

In this article the problem of the mentor and pupil in the context of the higher education of the Kyrgyz Republic is analysed

Кыргыз Республикасы көз карандысыз эгемендүү мамлекет болушу менен коомдун, мамлекеттин алдында чоң-чоң маселелер турган. Эң биринчи кезекте мамлекеттин дүйнөдөгү өз ордун табыш жана геосаясий аренада теңата болуу милдети эле.

Андан сырткары экономикалык, саясий, социалдык жана руханий чөйрөдөгү маселелер мамлекеттин ички саясаты менен тыгыз байланышкан көйгөйлөр эле. Анткени ар кандай мамлекеттин өнүгүшү бир гана экономика аркылуу болбой тургандыгы белгилүү. Эгемендүүлүктү алгандан кийинки алгачкы мезгилде руханий жактан өнүгүүсү да сөзсүз түрдө алдынкы планда турган. 90-жылдардын башындагы социалдык-руханий жактан өнүгүү маселеси приоритеттүү багыттардан болгондуктан аймактарда жогорку окуу жайларынын ачылышы да мезгилдин талабы болгон. Анткени ошол социалдык оор шарттарда жогорку окуу жайлар бир жагынан социалдык маселени чечип жатса, экинчиден, региондордо интеллектуалдук билим берүүнү борборуна айланган. Ошол мезгилдердеги ачылган окуу жайлардын бири - Жалал-Абад мамлекеттик университети эле. Биздин макаланын негизги максаты жогорку окуу жайындагы билим берүү жана илим маселесине байланыштуу болгондуктан, ушул окуу жайдын жана жалпы эле билим берүү системасына талдоо жасоо аркылуу ачып берүүгө аракет жасайлы.

Түштүктөгү өнөр жайлуу, энергетиканын өнүккөн аймагы катары белгилүү болгон Жалал-Абад областынын борборунда ачылган мамлекеттик университет аймактын керектөөлөрүн эске алуу менен ачылган. Ошондой эле илим-билим жана маданияттын борбору кызматын аткаруу миссиясы жүктөлгөн. Жалал-Абад мамлекеттик университетинин биринчи ректору У.Н.Бримкулов интеллигент, билимдүү, илим жолундагы белгилүү инсан эле. Ал ректордук кызматта туруп, өзүн интеллектуалдык жактан өнүккөн, такшалган жетекчи, илимди барктаган окумуштуу катары таанылган. Университет жаңыдан ачылганда У.Бримкулов сыяктуу окумуштуулар көп эле. Алардын катарында философия илимдеринин доктору, профессор Ш.М.Ниязалиев турган.

Ар бир жогорку окуу жайда негизги сабактардын бири болуп (окуу пландарындагы мамлекеттик компонент катары) философия предмети эсептелет. Бул илим эмнеге үйрөтөт?, аны окуп эмнеге жетишебиз, адамда кандай компетенттүүлүктөрдү калыптандырат?, - деген суроолор пайда болот. Философия термини байыркы грек тилинен которгондо «акылмандыкка, даанышмандыкка умтулуу», «акылмандыкты сүйүү» деп которулат. Орустун бир акылманы: «философия эмнеге үйрөтөт? дегенде, философия адамды адам кылууга үйрөтөт деп айтууга толук акыбыз бар» деген. Ошондуктан жогорку жана орто окуу жайларында окутулуп жаткан философия сабагын бекеринен милдеттүү

сабактардын катарына кирбесе керек. Кыргыз элинин улуу жазуучусу, гуманист-философ Ч.Айтматов «канткенде адам уулу адам болот?» же «адамга эн кыйыны күн сайын адам болуу» деп бекеринен айтпагандыр. Анткени коомубуз өнүгүш үчүн көп факторлор роль ойнойт.

Коомдун тазалыгы, өнүгүшү – мамлекетти башкарып турган жетекчилер жана алардын ишмердүүлүгүнө байланыштуу болору турмуш өзү тастыктап койду. Кыргыз элинин патриот саясатчысы, мамлекеттик жана коомдук ишмер И.Раззаковдун «сен таза болсон, мен таза болсом, коом да таза болот» деген сөзү акыркы учурда сөз жүзүндө айтылып, ишке келгенде эске алынбай келет сыяктуу. Мен эмне себептен буларды эстеп жатам? Анткени анын жана башка коомдук жана мамлекеттик кызматкерлердин эмгегинин натыйжасында Кыргыз Республикасы белгилүү бир деңгээлдеги өнүгүүгө жетишкен. Экономика, саясат, маданият чөйрөсүндө бир топ оозго аларлык ийгиликтер жаралган. Учурдагы кыргыз коому жүрөгү таза, ишке берилген, элдин келечегин ойлогон жетекчилердин аздыгынан улам өнүгүү жолунда аксап жатат жана коррупциялашкан дүйнө менен күрөшүүдө да алсыз.

Коррупция менен күрөшүш үчүн ар бир мекеме-уюмда, кичинекей коомдук бирикмеден баштап жогорку бийлик түзүмдөрүндө чыныгы атуулдукту алып жүргөн, интеллектуал адамдардын көп болушу жана ал аркылуу башкаларга таасир бере тургандай абалда болгону зарыл ошондо гана коомдогу терс көрүнүштөр менен күрөшүү мүмкүндүгү кеңейет. Клеечектеги жаш муундарды табиялап билим берүүнүн борбору катары орто мектептер жана жогорку окуу жайлары болуп калды. Айрыкча адамдын инсандыгынын, кесиптик чебрчилигин калыптанышында жогорку окуу жайлар турат. Аларда профессионал, коррупциялык иштерге аралашпаган илимдүү адмдардын билим берүүсү келечектеги кесип ээсинин көз карашына чоң таасирин тийгизет. Жогорку окуу жайлардын бири болгон Жалал-Абад мамлекеттик университетинде көп жылдар эмгектенген профессор Ш.М. Ниязалиевге токтолгум келет. Бул киши Пифагор, Платон, Аристотель сыяктуу кыргыз философиясындагы даанышман болгон десек жанылышпайбыз. Пифагор «кандай адамды философ» деп айтууга болот дегенде: «даанышмандыкка умтулган, туура өмүр сүргөн адамды айтууга болот» дегендей профессор Ш.М. Ниязалиев ушул сөзгө татыктуу эле. Өзүнүн окуучуларын (аспирант, изденүүчү, студент ж.б) туура жашаганга үйрөттү десек болот. Өзүнүн сүйлөгөн сөздөрү, журум-туруму менен башкаларга үлгү болчу[4].

Ал философияга, жашоого ал Аристотелдин, Сократтын ыкмаларын колдонуп үйрөтчү. Мисалы, Аристотелдин «перипатетизми» - сейилдөө аркылуу түшүндүрүү, таза абада дегенди билдирсе, биздин устатыбыз да таза абада айлана-чөйрөгө байкоо жүргүзүп, тиги же бул нерсени баамдап, баалап ал нерсеге башкалардын көңүлүн буруп маек жүргүзчү же болбосо Сократ сыяктуу – диалог же дискуссиялар аркылуу чындыкты далилдөө ыкмасы өзгөчө катары кызыгуу жараткан. Ш.М. Ниязаливди көптөгөн көйгөйлүү проблемалар кайдыгер калтырган эмес. Мисалы, кыргыз коомубуздагы – коррупция маселеси. Сүйлөшүп отуруп анын кандай таза киши болгондугун да белгилеп кетишибиз керек. Моралдык жактан таза, коррупцияга малынбаганын жашоо образы көрсөткөн. Анын жөнөкөйлүгү инсандык бийиктигин, тазалыгын, чынчылдыгын далилдеп турат. Бир нече аспиранттардын илимий изилдөөлөрүнө багыт берип, жетекчилик кылып, өзүнө бир кыпындай пайда көрүү жөнүндө ойлобогон. Орустар айткандай «бескоростный» киши болгон. Ал өзүнүн жеке кызыкчылыгын жогору койбостон, жаштардын илим-билим жагынан өсүшүн ойлогон. Аларга илимдин оор-татаал жолун эле үйрөтпөстөн, адамгерчиликке да тарбиялаган. Учурда мындай адамдар аз. Ал жөн эле жардам берген, престиждүү машина минбеген, эки же үч этаждуу үй курбаган, жөн гана коомдук

транспортто жүрүп, эл катары эле жөнөкөй үйдө жашап, бирок тарбия берүүчү ойлору аркылуу өзгөчө адам катары бааланган.

Философияда «софистика» деген окуу бар. Софисттер туура сүйлөгөндү, кандай кырдаал болбосун өздүк пикирди башкаларга тануулап өзүнүн пайдасына чечкенди үйрөтүшкөн. Софисттерге салыштырмалуу алганда Шайлоо Мамасалиевич чыныгы философ болгон. Жогоруда айтып кеткендей ал жеке кызыкчылыкты көздөгөн эмес.

Деги эле, биздин устатыбыз Сократтай жөнөкөйлүгү, Платондой «терен ойлору менен», «тазалыгы менен» ЖАМУнун тарыхында, кыргыз философиясында акылман-ойчул болуп кала берет. Ш.М.Ниязалиевге окшогон инсандарыбыз көбүрөөк болсо, коомубуз да бир топ алга жылуусун тездетмек. Коомубуздун өнүгүшү мурунку муундардан алган баалуулуктарына көз каранды.

Советтик коомдун билим берүү системасы керектүү деңгээлде сапатуу болгонун барыбыз билебиз. Жогорку окуу жайларда мектепти жакшы бүткөндөр гана билим ала алган. Демократиялык коомдо көптөгөн окуу жайлар ачылып, албетте сапат жагы аксап келет. Ал үчүн ким жооп берет? Бири бирине шылтап жатып, проблемалар чечилбей келет. Жождор мектептерге, мектептер жождорго дегендей. Кыргызстанда билим берүү деңгээли акырындык менен бузулууга дуушар болууда. Окуучуларды даярдоо, өзгөчө кыргыз жана өзбек тилдеринде окутуучу айыл мектептеринде өтө төмөн. Мектептерде жана жогорку окуу жайларында берилип жаткан билим, шык жана ыкма тажрыйбада аз функционалдуу болуп калды, көпчүлүк окуу жайлары туруктуу өнүктүрүүгө социалдык жактан жатыккан инсандарды даярдай алышпайт. Жалпы экономикалык жана маданий чөйрө окуу программасын өздөштүрүүдө окуучуну туруктуулук менен эмгектенүүгө көмөк бербейт, бирок билим жөнүндө диплом алууга, анын ичинде коррупциялык жол менен болсо дагы алууга көмөктөшөт.

Маданий баалуулуктарга калктын жетишүү деңгээли, жарандардын маданий өнүгүүсүнүн деңгээли коомдун жана экономиканын өнүгүүсүнүн узак мөөнөттүү кызыкчылыгына жооп бербейт. Бардык материалдык жана материалдык эмес баалуулуктар менен каражаттардын, мекемелердин жетишсиздигинен улам, маданият мамлекеттин өзгөчө камкордугунун предмети болуп саналбайт. Кыргыз маданияты кеңири жайылтууга жетишсиз, дүйнөлүк деңгээлдеги чыгармаларды, маданий баалуулуктарды жаратуунун саны барган сайын азайгандыктан, чет өлкөдө белгисиз боло баштады. Коомдук аң-сезим тышкы идеологиялык жана маданият таасирлерине дуушар болгон, бул белгилүү бир деңгээлде салттуу моралдык, этикалык, маданий баалуулуктардан алыстоого алып келип, коомдун, өзгөчө жаштардын багытын бурмалайт. Улуттук идеологияны түзүүнүн зарылдыгы тууралуу сөздөр ишке ашырылбай калууда. Дүйнө жүзүндө күчөп бара жаткан коркунуч кибер коркунучу болууда. Акыркы учурларда айрым өлкөлөрдөгү ички саясий кырдаалдын туруксуздугун социалдык тармактардын максаттуу пайдаланылышы менен байланыштырышат. Дүйнөлүк статистика кибер кылмыштуулуктун өсүшү, акча каражаттарына, электрондук алып жүрүүчүлөрдөгү жашыруун маалыматтарга санкциясыз жеткен учурлардын саны көбөйгөндүгүн белгиледи. Өндүрүштүк процесстерди башкаруу үчүн маалыматтык системаны пайдалануу бул процесстерди тышкы таасирлердин алдында алсыз кылат. Маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуунун милдеттерин чечүү багытталган мамлекеттик саясатты, өтө жогорку квалификациядагы адистердин болушун, маалыматтык системаларга санкциясыз кийлигишүүдөн коргоочу каражаттарды орнотууну талап кылат.

Кыргыз Республикасында жумушчу күчтүн ашыктыгы калктын, өзгөчө жаш жана анын айрыкча күч-кубаттуу бөлүгүнүн массалык эмгек миграциясы менен чечилет. Бул тенденция, ишке орноштуруунун курч маселелерин чечүү, өлкөгө валюталык келип түшүүлөрдүн туруктуу булагы пайда болуу менен катар эле өлкөнүн ичиндеги адам

капиталын начарлатууга алып келүүдө. Массалык миграция үй-бүлөнүн бузулушуна, иш жүзүндө атасыз өсүүгө алып келүүдө, өсүп бара жаткан көлөмү менен ал үй-бүлө институтунун коркунучу болуп калууда. Социалдык-экономикалык көйгөйлөр ички миграциянын көбөйүшүн, калктын Бишкек жана өлкөнүн башка ири шаарларына топтолуусун жаратат. Келип жаткан калкты кабыл алууда мүмкүнчүлүгү чектелген шаарлардын социалдык инфраструктурасына оор жүк келтирүүдө, социалдык-экономикалык жана коомдук – саясий чөйрөлөрдө чыңалууну жаратууда.

Ошентип биз сөз кылып жаткан жогорку окуу жайларына мамлекеттик гранттын негизинде кабыл алуунун санын көбөйтүү зарыл. Аларда окуп жаткан жаш инсандардын келечектеги иш орду жөнүндө да мамлекет алдын ала кам көрүүсү керек. Ошондо гана кесибин жашкы өздөштүргөн, кадрлар даярдалат. Андыктан аткаминерлерибиз кадрларды даярдоодо, жумушка аларда көп критерийлерди эске алса: 1. Билим берүү мекемелерине профессионал кадрларды тандап алуу. 2. Кадрлар, башкача айтканда, мугалимдерге сапаттуу билим берүүсү үчүн зарыл шарттарды тузуп берүү, айлык акыларын жогорулатуу. 3. Советтик билим берүү системасындагыдай бүтүрүүчүлөрдүн жумуш менен камсыз болгонун анализ жасап, керектүү адистерди даярдап «дипломдуу жумушсуздардын армиясын» көбөйтүүгө жол бербөө. 4. Коррупцияга жол бербөө үчүн советтик билим берүү системасындагы «ротация ыкмасын» сөзсүз колдонуу. Бир жерде көп отуруп калган жетекчилер «коррупциянын схемаларын» ыңгайлуу колдонуп калат.

Улуу немец классик философу жазган: “Улуу адамдар тарыхый мааниге ээ иш аракеттерди жасашат. Алар коомдогу жашоодо олуттуу өзгөрүүлөрдү киргизишет, коомдун, көптөгөн катмарлардын кызыкчылыгын колдойт” [2.349].

Бизде болсо А.Акаевдин бийлиги К.Бакиевдин бийлигине, К.Бакиев А.Атамбаевге, Р.Отунбаеванын бийлигине алмашканы менен коомдогу жашоо өзгөргөн жок. Жогорку билим берүүнү реформалоо азыр да жакшы жыйынтыктарды бере элек. Бийликке таза адамдар келбей, патриот инсандарды калыптандырбай, жогорку билимдүү интеллектуалдарды калыптандырбай коомду алдыга жылдыруу кыйын. Кийинки муундарыбыздын руханий жашоосу өтө «төмөн» болуп калышына азыркы муун күнөлүү болуп калбаш үчүн аракет жасашыбыз керек. Бизге И.Раззаковдой, А.Масалиевдей, Н.Исановдой, инсандар, дагы ушул сыяктуулар керек. Азыркы аткаминерлерибиз чыныгы патриот, философ болмоюн, коррупцияны жеңүү кыйынга турат.

Жаман адам белгиси,
Өз камы үчүн жүгүрөт.
Жакшы адам белгиси,

Эл камы үчүн жүгүрөт, [7.67] - деп улуу демократ акын Тоголок Молдо айтып кеткендей, биздин депутаттар, министрлер кызматка турганда эле «өз камына жүгүрүп» миллиондорду уурдап беттери чымырабай эле жүрө бергенине таң калбай да калдык. Булар мындай «жоруктары» менен эл камы үчүн жүгүрбөйт.

Ошентип, экономикалык жана башка кылмыштуулук менен күрөшүү жалгы же аз сандаган адамдардын колунан келбейт, ал үчүн жалпы эл аракеттениши зарыл, ал үчүн татыктуу тарбия, билим берүү керек. Ал эми андай билим берүү үчүн ошол тармакта иштегендер үчүн мамлекет социалдык маселесин чечип, таза иштеши үчүн шарттарды түзүшү керек.

Негизгиси жогорку окуу жайларында интеллектуалдык жактан жогору, руханий дүйнөсү таза насаатсы жана анын тарбиялаган шакирттери болсо коомдо улануучулук болмок. Аны биз башында сөз кылган профессор Ш.М.Ниязалиевге окшогон устат жана ал тарбиялап кеткен жаштардан шакирттери болсо баалуулуктардын учу узарып кылымдар бою сакталмак.

Адабияттар:

1. Какеев А.Ч. Философская мысль в Кыргызстане: поиски и проблемы: Учебное пособие. / ред. кол. А.И.Нарынбаев и др. – Б., 1995. – 194 с.
2. Кант И. Метафизика нравов / Антология мысли. Немецкая классическая философия. – Т. 1. –М.: Фолио, 2000. – 784 с.
3. Мукасов Ы.М. Философская мысль в контексте развития кыргызской культуры. – Б.: Илим, 2010. – 340 с.
4. Ниязалиев Ш.М. Национальная психология и ее место в формировании и развитии личности. – ф.: Кыргызстан, 1986. – 112 с.
5. Ниязалиев Ш.М., Токоева Г.С. Мировоззрение Барпы Алыкулова. – Жалал-Абад, 2003. – 118 с.
6. Раззаков И.: Жизнь, отданная народу: Сб. док. и материалов / Сост. С.Р.Жумалиев и др. Б.: “Шам”, 2000. – 300 с.
7. Токтогул. Чыгармаларынын бир томдук жыйнагы. - Ф.: Адабият, 1984.

Рецензент:

Токоева Г.С. – ф.и.к., доцент